

GIANNI RODARI

Rodari i imaginació: un binomi fantàstic

NÚRIA ALBA ROMA
ANNA FERNÁNDEZ BUÑUEL

Deia Albert Camus: *L'instant en que ja no sigui més que un escriptor, hauré deixat de ser escriptor*. Gianni Rodari (Omegna 1920 – Roma 1980) sempre va ser molt més que un escriptor. Periodista, poeta, educador; en una paraula, un defensor de la vida, com l'anomena Beatriz H. Robledo. Entre nosaltres és conegut, fonamentalment, pel conjunt de propostes per estimular la creativitat literària dels nens, que va recollir i publicar a la *Gramàtica de la Fantasia*, l'any 1973. En el prefaci d'aquest extraordinari receptari fantàstic, ens explica com, al llarg de trenta-cinc anys, recopilava en un "Quadern de Fantàstica" els mecanismes creatius i imaginatius que anava descobrint, les tècniques per inventar històries. El seu desig de comunicar aquestes descobertes té a veure amb la seva fe en *el valor alliberador de la paraula*, i en el poder de la fantasia per transformar el món.

Ens endinsarem en les seves pàgines de la *Gramàtica de la Fantasia* per apropar-nos a la seva vida i a la seva obra; seguirem la petja que ha deixat, tant a la literatura infantil com a l'escola, bo i viatjant pel seu llibre i desgranant algunes de les seves propostes creatives .

La pedra a l'estany

Comencem la passejada i ens aturem al primer capítol. La intenció que anuncia Rodari en aquesta primera proposta és la selecció d'una paraula escollida a l'atzar que provoqui unes reaccions en cadena. *"Una pedra llançada en un estany origina ones concèntriques que s'estenen sobre la superfície i que impliquen en el seu moviment, a diferents distàncies, amb diferents efectes, el nenúfar i la canya, el barquet de paper i l'ham del pescador. Objectes que anaven cadascun pel seu compte,...es veuen cridats a la vida, obligats a reaccionar, a entrar en contacte amb els altres"*. Efectivament, igual com una pedra quan cau a l'estany produeix ones que s'escampen per tota l'aigua, l'obra de Rodari reflecteix i escampa les ones de la seva pròpia vida i del seu pensament: un treballador apassionat i incansable, i, per sobre de tot, un home de profundes conviccions personals.

El seu pensament i la seva obra són inseparables del temps que li va tocar viure. Una infantesa gris -marcada per la mort del pare-, estudis de Magisteri, una vida dedicada al periodisme i a la literatura, una opció ideològica compromesa, un sòlid bagatge intel·lectual basat en lectures abundants i variades; elements tots ells inserits en l'efervescència social i política del segle XX: el feixisme, la Resistència, la Segona Guerra Mundial, el comunisme, la

Guerra Freda, la revolució de maig del 68, la societat de consum. El resultat és una figura transgressora, tant en el vessant polític com en el pedagògic, que va fer una contribució essencial a la nostra cultura i va arribar a ser Premi Andersen de Literatura Infantil el 1970. Com a periodista, va contribuir a consolidar els valors democràtics de la jove república italiana, en un estil clar i planer, amb que va conrear tots els gèneres, i va tocar els temes més variats amb tots els accents possibles, sempre des del seu compromís personal en la construcció d'un món millor. En una carta a uns nens d'una escola, el 1970, ho explicava així: “*Què és en definitiva un periodista? És un ciutadà que escriu en nom dels altres ciutadans, que expressa les seves aspiracions, que defensa els seus drets*”.

Rodari va ser el pioner –la pedra a l'estany– que va obrir nous camins i va llençar noves propostes en tots els camps en que va desplegar la seva activitat, ja fos el periodisme, la literatura infantil o la pedagogia. Concebia el seu treball com una col·laboració personal en la tasca de transformar el món. Amb una mirada optimista i crítica, com la defineix Giorgio Bini, tots els gran temes de l'actualitat van tenir cabuda als seus llibres. Citarem com a exemples, la lluita per la llibertat (*Gesolmino al país dels mentiders*; el pacifisme i l'anti-armamentisme (*El pastís caigut el cel* i *La revolta de les màquines*, a *Contes llargs com un somriure*, o *La guerra de les campanes*, a *Contes per telèfon*); el rebuig del racisme (*U i set*, a *Contes per telèfon*); el problema de la censura i la llibertat de pensament i d'opinió (*La fugida d'en Putxinel·li*, a *Contes per telèfon*, o *Gesolmino al país dels mentiders*) i la solidaritat (*La gran pastanaga*, a *Contes per jugar*, o *Filastrocca de la cigala i la formiga*).

El binomi fantàstic

Continuem el nostre viatge per les pàgines de la *Gramàtica de la Fantasia*. Si ens fessin triar un capítol que resumís tota l'obra, probablement optariem pel que dedica al binomi fantàstic: *És necessari un cert distanciament entre les dues paraules, que una sigui prou allunyada de l'altra i la seva associació discretament insòlita, per tal que la imaginació es posi en moviment, buscant un parentiu, una situació (fantàstica) on aquests dos elements estranys puguin conviure*. La influència del filòsof Novalis (1773-1801) i dels surrealistes francesos i italians (Breton, Palazzeschi) aflora en les seves propostes. Més d'un cop, Rodari va citar els *Fragments* de Novalis com el punt de partida del seu interès pels mecanismes de la Fantàstica: *Si tinguéssim una Fantàstica, com tenim una Lògica, hauríem descobert l'art d'inventar*.

El primer binomi el trobem al mateix títol del llibre –Gramàtica i Fantasia–, que neix de l'associació de dos termes allunyats i aparentment contradictoris: la gramàtica és el reialme de les regles rígides, la fantasia, en canvi, és sinònim de llibertat i transgressió de les normes. Tanmateix, hi ha més sintonia que no pas distància. La fantasia funciona sempre segons regles, com una veritable gramàtica.

I la imaginació treballa a partir de les dades de l'experiència concreta. Heus aquí l'altre binomi: Imaginació i Realitat. Podem rastrejar-lo en l'obra de Rodari, en la relació permanent i fecunda entre l'activitat periodística i la producció fantàstica: el cronista, gràcies al seu contacte directe amb fets i situacions, facilita a l'escriptor porcions de realitat, que tractades amb el sentit de l'humor rodarià, assumeixen el caràcter de brillants narracions, tal i com assenyala

Carmine De Luca. I l'escriptor li retorna el favor aportant un vernís d'ironia i de fantasia a la descripció de fets reals, sovint amb l'ús de recursos típicament narratius com ara l'anomenat "imperfet fabulatiu".

Rodari veu la Fantasia i la Raó com a companyes de viatge inseparables: "*Fins i tot per entendre per què surt aigua de l'aixeta ens cal la imaginació*"; el científic necessita la imaginació per formular hipòtesis, i la fantasia es nodreix de la realitat com a matèria primera. La fantasia creativa i la imaginació productiva no són privilegi de persones amb un do especial, sinó que formen part de la personalitat de tothom, i no només s'apliquen a la literatura, sinó a totes les manifestacions humanes, tant el joc com les relacions personals o les descobertes científiques.

El prefix arbitrari

Tot passejant, hem arribat al capítol vuitè del llibre. Hi llegim: *Una manera de fer tornar productives, en sentit fantàstic, les paraules, és deformatar-les. (...) L'ús arbitrari del prefix "des" fa que un "despenjador" sigui el contrari d'un "penjador". (...) Del prefix a la utopia. No està prohibit imaginar una ciutat futura on els abrics siguin gratuïts com l'aigua i l'aire*". Rodari creia en la utopia, és a dir, en la possibilitat de construir un món millor i més just amb l'esforç i el treball. Tal com ens fa veure Marcello Argilli, els valors als que sempre es va mantenir fidel i que va transmetre en els seus escrits, per bé que fonamentats en les idees del partit comunista al qual pertanyia, eren eminentment humanistes: antimilitarisme, tolerància, solidaritat i llibertat.

I del terreny de la utopia social ens condueix al de la utopia lingüística, quan reflexiona –i ho fa al llarg de tota la vida- sobre el potencial alliberador i revolucionari de la paraula, que es fa efectiu amb l'ús de la fantasia creativa, entesa no com un instrument per evadir-se de la realitat, sinó per conèixer-la, imaginar-la diferent i poder-la transformar; és la possibilitat de mirar el món d'una altra manera i fer-ho a la mida de les persones mitjançant la paraula i el joc.

Imaginació i creativitat són per Rodari sinònims de pensament divergent, el detonador que pot fer esclatar els esquemes i trobar alternatives noves. No és aquesta la proposta del maig francès, amb la seva "Imaginació al Poder"? I és que Gianni Rodari va ser un convençut de la capacitat transformadora del llenguatge, del poder que té la paraula com a projecció en tots els àmbits de la realitat interior i exterior de l'ésser humà. Només hem de seguir la seva proposta creadora i agafar el prefix "des". Podeu imaginar un món on les armes, gràcies al prefix arbitrari, es transformen en "desarmes"? Un país amb el "des davant", on hi ha un "descanó" que serveix per "desfer" la guerra en comptes de fer-la? Fem servir ara el prefix "bi". Inventem la "biterra", un doble de la terra actual contaminada, bruta, plena de pobresa, d'exclusió... com seria aquesta segona oportunitat, en la "biterra"? El mateix Rodari ens convida a jugar i a imaginar amb el prefix fantàstic: *Si necessiteu un "superllumí", capaç d'encendre tota la Via Làctia, no heu de fer més que fabricar-vos-el, així com un "supercamí" capaç d'arribar a tothom que necessiti de nosaltres, una "maxiflassada" capaç de tapar, durant l'hivern, tota la gent que es mor de fred...* La imaginació, juntament amb la paraula, el joc verbal i poètic, creen situacions fantàstiques, però que a la vegada, són capaces de provocar una reflexió fonamental. Que, expressada ara i aquí, seria aquesta: un altre món és

possible.

El nen com a protagonista

Hi havia una vegada un nen que es deia Carletto.

-Com jo?

-Com tu.

-Era jo?

Sí, eres tu.

-I què feia?

Ara t'ho explico.

Amb aquest diàleg s'inicia el capítol 33. Podem endevinar-hi un Rodari, mestre, educador i pedagog, que no podia deixar de dedicar a l'infant la seva obra. El concepte que Rodari tenia de la infància era la d'una edat activa, curiosa i creativa, participant de ple dret en la vida familiar i escolar. *No podem descuidar el valor educatiu de la utopia*, ens adverteix Rodari. En aquesta tasca de millorar el món hi implica també els infants, que veu com éssers actius i capaços de transformar la societat imperfecta que els adults els imposen.

I, just en aquest capítol, converteix l'infant en protagonista d'històries, en actor i personatge de les seves rondalles. I és que de la seva relació activa i directa amb els infants, com a mestre i educador, en va sorgir la seva literatura, lúdica i renovadora. És una literatura que neix del contacte amb els nens, de jugar-hi, de convida-hi, de comprendre'ls i valorar-los. Moltes de les seves històries estan basades en situacions protagonitzades per infants, i l'infant n'esdevé el protagonista. Citarem, a tall d'exemple, nens com en Paolo i la Rita, encarregats de descobrir el secret del *Pastís caigut del cel*, o en Gelsomino, capaç de destruir el palau del tirà amb l'ajut de la seva potentíssima veu. Trobem en Joan Esquenadret, viatger infatigable per diferents planetes i països, que encarna la figura del pioner tot descobrint mons nous; descobrim Gonario a *Contes per telèfon*, dins d'una història (*L'espantaocells*), basada en un fet real ocorregut a Sardenya i que Rodari recull per denunciar les condicions de treball i l'explotació de menors; coneixem Tino, un infant que necessita la companyia dels altres, a *La malaltia de Tino*, de *Contes per telèfon*.

L'infant que escolta rondalles

Ens aturem, per uns instants, al capítol 38 del llibre. Hi trobem, un cop més, l'infant, que ara fa l'acció d'escoltar: *Escoltar és un entrenament. La rondalla té per al nen la mateixa seriositat i veritat del joc. Li serveix per esforçar-se, per conèixer-se, per mesurar-se*. Rodari mai va considerar que la literatura infantil fos un gènere inferior; els seus escrits per a infants no són superficials ni carrinclons. Moltes de les seves històries són una recuperació, una actualització o una recreació de contes clàssics i tradicions populars en clau actual; a la seva obra s'hi endevina la presència de les rondalles d'Andersen o dels germans Grimm, com també dels contes populars italians. Així, a la mateixa *Gràmatica de la Fantasia* hi trobem propostes com: *Les rondalles populars com a matèria primera, Equivocar històries, la Caputxeta Vermella en helicòpter, les rondalles al revés, Amanida de rondalles, Calcant rondalles, les cartes de Propp...* Rodari va prendre rondalles com a punt de partida de molts dels seus textos, sovint recuperant-les o recreant-les en clau actual. Així,

podem descobrir Pinotxo a *Jip en el televisor*, El flautista d'Hamelin a *El flautista i els automòbils (Contes per jugar)* i al capítol *El telèfon màgic d'Un pastís caigut del cel*; al·lusions a Gepetto i a la sabata de la Ventafocs a *Un pastís caigut del cel*; a la Caputxeta i el llop, dins del capítol "A embolicar contes" (*Contes per telèfon*). I tants d'altres.

Els contes de Rodari són textos àgils, amb finals sorprenents i gens previsibles. Orieta Fatucci els defineix com una combinació de "lleugeresa i exactitud": "La lleugeresa es concreta en el sentit de la comicitat i del joc i en els ritmes nous i més àgils, per a una infantesa que ja havia entrat en contacte amb un nou tipus de llenguatge, el del cinema i la televisió. L'exactitud en canvi porta a la raó, al sentit de realitat i al compromís educatiu, transfigurats de manera natural en fantasia". D'una extraordinària capacitat comunicativa, gràcies a un llenguatge senzill i concret, però carregat de contingut, on no hi ha temes tabú: tot es pot plantejar, amb l'ajut de l'humor, la ironia i la imaginació.

L'obra de Rodari és com un laboratori d'experimentació formal, amb varietat de registres, tècniques i procediments creatius. Aquest plaer per treballar amb les paraules és evident en els seus poemes juganers –*filastrocche*– i en els seus contes, i s'emparenta amb la literatura de l'absurd, però especialment amb la tradició popular: embarbussaments, endevinalles, jocs de paraules, tirallongues. Barreja la fantasia amb la realitat més prosaica. L'analogia, l'apropament d'objectes i conceptes sense nexes lògic aparent, les comparacions agosarades, els girs imprevistos, són algunes de les seves tècniques.

Tal com ens fa veure José Luís Polanco, també és freqüent la personificació d'animals, joguines i objectes quotidians, apropant-se així a l'univers conegut dels nens petits, pels quals els objectes són materials d'exploració, experiència i simbolització; "...la rondalla li representa (a l'infant) un abundant proveïment d'informacions sobre la llengua...(...)Del seu esforç per comprendre la rondalla, en forma part l'esforç per comprendre les paraules. Però la rondalla també li cal per construir-se estructures mentals, per establir relacions com «jo, els altres», «jo, les coses» (...) Li cal per prendre mides dins l'espai («lluny - a prop») i dins del temps («una vegada - ara»...)". El nen que escolta rondalles i en gaudeix, serà capaç de recrear-les, reinventar-les, jugar amb els personatges, l'espai, el temps, d'experimentar noves situacions, nous contextos; en definitiva, de gaudir amb la paraula i la imaginació.

Imaginació, fantasia i escola

Donem per finalitzat el nostre viatge aturant-nos al darrer capítol, que recull aquestes paraules: "El mestre es transforma en "animador". En un promotor de creativitat...És un adult que està amb els nens per donar el millor de si mateix, per desenvolupar també en si mateix l'hàbit de la creació, de la imaginació...Cal imaginació per creure que el món pot esdevenir més humà".

La visió que Rodari té del paper de l'infant dins la societat encaixa amb les seves propostes pedagògiques, la majoria de les quals encara són plenament vigents. Rodari assigna al joc i al riure un paper fonamental dins l'escola, pel seu paper alliberador: "El joc dona molt més de si, si el fem servir per ficar el nen en situacions agradables, per fer-li fer proeses memorables, per presentar-li un futur de satisfaccions i recompenses explicant-lo com una rondalla..." proposa una escola que tingui com a objectiu afavorir l'autonomia personal, on

el mestre tingui un paper d'animador més que no pas de transmissor de coneixements, on s'apregui a utilitzar el pensament i s'estimulin la curiositat, l'esforç constructiu, la imaginació i la creativitat, per desenvolupar la personalitat del nen i fer-lo lliure. Parla de fomentar el plaer de la lectura en llibertat, sense obligacions ni normes –si coneixeu el decàleg *Deu raons per odiar la lectura*, hi identificareu clarament el seu estil, irònic, i tanmateix carregat d'intenció pedagògica- i de la creació literària, com recull Carmine De Luca: la literatura entesa com a joc. Proposa obrir l'escola a l'entorn i estar sempre a punt per aprendre, perquè tot i tothom ensenya. En un poema escrit l'any 1963 ho expressava d'aquesta manera:

Hi ha una escola tan gran com el món.
Ens ensenyen mestres, professors, advocats, paletes,
televisors, diaris, tanques publicitàries,
el sol, les tormentes, els estels, ...
Obre els ulls i aprovaràs.

Permeteu-nos cloure aquest escrit amb una opinió, que és a l'hora una recomanació: Rodari va ser un dels escriptors més innovadors i originals de la literatura infantil del segle XX, i ens va proveir d'idees i propostes que no han perdut gens de vigència. L'escola no en pot quedar al marge, perquè creativitat i escola fan un bon binomi fantàstic!